

Na hiszpańskiej ziemi. Rola i znaczenie misji dyplomatycznej Józefa hr. Potockiego w Madrycie po zakończeniu II wojny światowej – wybrane zagadnienia¹

Wprowadzenie

Józef Potocki to kluczowa postać dla zrozumienia skomplikowanych dziejów polskiej emigracji politycznej po 1939 r., gdyż jako jeden z nielicznych przedstawicieli polskich władz na uchodźstwie personifikował przedwojenną Rzeczpospolitą jeszcze przez 23 lata po zakończeniu II wojny światowej. Jako dyplomata w randze Posła Nadzwyczajnego i Ministra Pełnomocnego służył Polsce i Polakom w Hiszpanii w latach 1944-1968. Będąc przedstawicielem Państwa Polskiego na uchodźstwie, *de iure* nadal II Rzeczypospolitej, kierował jedną z najważniejszych placówek zagranicznych emigracyjnej państwowości – Poselstwem RP w Madrycie. Józef Potocki przez cały okres swojej służby na gościnnej ziemi hiszpańskiej reprezentował Polskę przedwojenną, która wobec agresji niemieckiej i sowieckiej w trakcie II wojny światowej, a także w następstwie geopolitycznych zmian na kontynencie europejskim, jako ofiara polityki siły – musiała pozostać na emigracji.

W okresie po 1939 r. wyrazicielem niepodległej Rzeczypospolitej były jej Naczelné Władze pod przewodnictwem Prezydenta i Rządu. Bazujące na przepisach przedwojennej Konstytucji Kwietniowej polskie władze musiały od października 1939 r. utrzymywać swoją państwowość na emigracji, gdyż

¹ Artykuł w pierwotnej wersji został napisany w języku hiszpańskim, a niniejszy tekst jest jego tłumaczeniem na język polski (M. Dworski, *En la tierra española. La importancia y el papel de la misión diplomática del conde Józef Potocki en Madrid después de la Segunda Guerra Mundial. Temas seleccionados*, w: *Studia z historii i kultury krajów języka hiszpańskiego. Refleksje młodych hispanistów*, red. M. Karkut, Lublin 2020, s. 131-154).

terytorium ich państwa zostało poddane okupacji. Po decyzjach Wielkiej Trójki w Jałcie w lutym 1945 r., antypolskiej działalności Związku Sowieckiego czy obradach Narodów Zjednoczonych w San Francisco – społeczność międzynarodowa po 5 lipca 1945 r., poprzez cofnięcie uznania dla Władz Naczelnych RP w Londynie, wyraziła swoje poparcie dla komunistycznego ośrodka władzy w Warszawie. Wobec faktu istnienia nieuznawanej powszechnie „Polski poza Polską” w Wielkiej Brytanii – najważniejszym elementem konstytuującym jej trwanie i nadzieje na zmianę międzynarodowego układu sił było poparcie ze strony pięciu państw, które nadal podtrzymywały swoje formalnoprawne uznanie dla przedwojennych legalnych władz Rzeczypospolitej². Jednym z tych państw była Hiszpania, która do 1968 r. uznawała posła Józefa Potockiego jako przedstawiciela dyplomatycznego Polski. Jego rola na gościnnej ziemi hiszpańskiej była bardzo wyjątkowa. Jako dyplomata posiadający status półoficjalny cieszył się takimi samymi przywilejami jak pozostali członkowie Korpusu Dyplomatycznego akredytowani w Madrycie, co było szczególnie ważne w kontekście możliwości prowadzenia legalnej działalności publicznej na rzecz Polski i Polaków w kraju i na emigracji.

Jego misja w Hiszpanii to nie tylko pełnienie obowiązków określonych przez przedwojenne polskie prawo w stosunku do przedstawicieli dyplomatycznych wysyłającego państwa. To zdecydowanie szersza działalność, która znacząco wykraczała poza tradycyjne rozumienie pracy dyplomatycznej. Dostrzec tutaj można dwa czynniki, które miały na to zdecydowany wpływ. Przede wszystkim nietypowa i nadzwyczajna sytuacja polskich władz na uchodźstwie kreowała presję z ich strony, aby jak najpełniej i najskuteczniej wykorzystać pozycję legalnego poselstwa w Hiszpanii. Drugim aspektem było szerokie rozumienie swojej roli w tym trudnym momencie dziejowym przez Józefa Potockiego. Wobec tego jego postawa charakteryzowała się zdecydowanie ponadprzeciętną wrażliwością na tragizm położenia Polaków w kraju i na emigracji, determinacją, aby wykorzystać wszelkie dostępne w Hiszpanii środki celem pomocy polskiej sprawie oraz wolą, aby misja dyplomatyczna miała charakter czynny i nie ograniczała się jedynie do trwania na stanowisku z ułomną wiarą na powrót do stanu *ante bellum* w Europie.

² Oprócz Hiszpanii rząd RP na uchodźstwie po II wojnie światowej w dłuższej perspektywie czasowej nadal uznawały państwa takie jak: Kuba (do 1959 r.), Liban (do 1956 r.), Irlandia (do 1958 r.) i Stolica Apostolska (do 1972 r.).

Biogram Józefa Potockiego

Józef hr. Potocki, herbu Pilawa, urodził się w 1895 r. w Szepetówce w powiecie Zaslawnym na Ukrainie. Był synem Mikołaja Józefa hr. Potockiego oraz księżnej Heleny Radziwiłł. Jego bratem stryjecznym był Alfred Antoni hr. Potocki, ostatni Ordynat Łańcucki³. Przyszły poseł studiował na słynnym Balliol College w Oxfordzie, gdzie poznał między innymi przyszłych polityków brytyjskich, takich jak Harold Macmillan (premier Wielkiej Brytanii w latach 1957-1963) czy Robert Arthur James Gascoyne-Cecil, 5. markiz Salisbury (wieloletni minister w rządach konserwatywnych oraz przewodniczący Izby Lordów)⁴. Po wybuchu I wojny światowej Józef Potocki pracował w Polskim Komitecie Pomocy Społecznej, a w latach 1915-1917 w stopniu porucznika służył w armii rosyjskiej, wstępując z czasem do Korpusu Polskiego gen. Eugeniusza de Michaelisa. Po 1918 r. zaangażował się w pracę w odrodzonej polskiej służbie dyplomatycznej, pełniąc różne funkcje w centrali Ministerstwa Spraw Zagranicznych, jak i na placówkach⁵. Początkowo był sekretarzem Poselstwa RP w Londynie, w 1922 r. przeniesiono go do centrali MSZ w Warszawie – do Departamentu Polityczno-Ekonomicznego. W 1927 r. został wysłany do Afganistanu, jako pierwszy przedstawiciel dyplomatyczny RP. Podczas swojej misji spisał wrażenia z pobytu w tym kraju, co zaowocowało publikacją *Kilka wrażeń z poselstwa do kraju Afganów*⁶. Następnie Józef Potocki został ponownie wysłany do Londynu, gdzie pracował jako radca Poselstwa RP. Ważne wydarzenie w jego życiu miało miejsce w 1930 r., kiedy to odbyła się ceremonia zaślubin z Krystyną księżną Radziwiłł, córką księcia Janusza Radziwiłła – jednego z najważniejszych polityków środowiska konserwatywnego w międzywojennej Polsce. W latach 30. XX w. Józef Potocki pracował jako Naczelnik Wydziału Zachodniego w Departamencie Politycznym⁷. W tym miejscu po 1932 r. kształtowała się główna wizja polskiej polityki zagranicznej pod egidą ministra spraw zagranicznych Józefa Becka. W tym okresie Potocki wielokrotnie spotykał się

³ A. Szklarska-Lohmanowa, *Potocki Józef Alfred*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław 1985, s. 81-82.

⁴ J. Jakubowicz, *Droga życia i działalność dyplomatyczna Józefa Alfreda Hr. Potockiego (1895-1968)*, w: *Ród Potockich w odmgie historii (XVII-XX wiek)*, red. Z. Janeczek, Katowice 2010, s. 307.

⁵ J. Lobodowski, *Potocki. Polaco y Europeo*, „Polonia. Revista ilustrada” 1969, nr 96-97, s. 14-15.

⁶ J. Jakubowicz, *Droga życia i działalność dyplomatyczna Józefa Alfreda Hr. Potockiego*, s. 307.

⁷ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955. Powstanie, organizacja oraz funkcjonowanie polskiej sekcji Radio Nacional de España w pierwszym okresie działalności*, Warszawa 2011, s. 179; A. Szklarska-Lohmanowa, *Potocki Józef Alfred*, s. 81.

z politykami i dyplomatami europejskimi, co później również miało wpływ na kierunek jego kariery dyplomatycznej⁸. W 1939 r. Józef Potocki towarzyszył ministrowi Beckowi podczas ważnej wizyty w Londynie⁹, gdzie zostały ustalone dwustronne gwarancje polsko-brytyjskie, do których sam Potocki podchodził dość ostrożnie¹⁰.

Po agresji niemieckiej na Polskę we wrześniu 1939 r. udał się wraz z rodziną do Ołyki, do posiadłości Radziwiłłów, gdzie miał zadanie utrzymywania stałego kontaktu z prezydentem Ignacym Mościckim, który zatrzymał się w rezydencji tego rodu. Następnie dołączył do reszty przedstawicieli Rządu RP i przedostał się do Rumunii, a stamtąd do Francji. W listopadzie 1939 r. został mianowany ministrem pełnomocnym i pracował w emigracyjnym MSZ w referacie stosunków z sojusznikami zachodnimi. Po kapitulacji Francji został mianowany radcą Poselstwa RP w Lizbonie, gdzie w 1943 r. został chargé d'affaires. Jednocześnie przydzielono mu funkcję delegata Polskiego Czerwonego Krzyża na Portugalie¹¹. Podczas pobytu w tym kraju otrzymał w 1944 r. nominację na kierownika Poselstwa RP w Madrycie. W Hiszpanii spędził resztę swojego życia¹².

Rozpoczęcie misji w Hiszpanii

Wobec problemów zarówno natury prawnej, jak i politycznej, związanej z faktem, że w 1942 r. Państwo Hiszpańskie na skutek nacisków III Rzeszy zawiesiło funkcjonowanie Poselstwa RP w Madrycie i zerwało stosunki dyplomatyczne z Polską, *de iure*, II Rzeczpospolitą, misja Józefa Potockiego nie rozpoczęła się w sposób najłatwiejszy¹³. Przede wszystkim stosunki

⁸ Mr. Eden meets Polish Minister, „Dundee Evening Telegraph” 9.11.1936, s. 6.

⁹ Nazi word is „Peace”, „Aberdeen Evening Express” 4.04.1939, s. 6; A letter from London, „Exeter and Plymouth Gazette” 6.04.1939, s. 11; Holidays as usual, „Sheffield Evening Telegraph” 4.04.1939, s. 7.

¹⁰ J. Jakubowicz, *Droga życia i działalność dyplomatyczna Józefa Alfreda Hr. Potockiego*, s. 309; A. Szklarska-Lohmanowa, *Potocki Józef Alfred*, s. 82.

¹¹ A. Grzybowski, J. Tebinka, *Na wolność przez Lizbonę. Ostatnie okręty polskich nadziei*, Warszawa 2018, s. 481; J. Lobodowski, *Potocki. Polaco y Europeo*, s. 15; A.M. Stefanicka, *Spieszmy z pomocą. Historia Towarzystwa Pomocy Polakom*, Londyn 2016, s. 26 i nast.

¹² M. Dworski, *Na marginesie społeczności międzynarodowej. Relacje Hiszpanii frankistowskiej z Rządem Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie w Londynie w latach 1945-1977*, w: *Historia i kultura Hiszpanii z perspektywy młodych hispanistów*, red. M. Karkut, Lublin 2017, s. 183.

¹³ Dzieje Poselstwa RP w Madrycie w okresie II wojny światowej opisał polski historyk Tadeusz Wyrwa – *Poselstwo R.P. w Madrycie w latach 1940-1944*, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 95, s. 55-72.

dyplomatyczne nie zostały oficjalnie zakończone, a dotychczasowy poseł RP w Madrycie Marian Szumlakowski nie wyjechał po 1942 r. z Hiszpanii, tylko rezydował tam, posiadając status nieoficjalny. Po zmianie wektorów polityki zagranicznej w Państwie Hiszpańskim, co miało miejsce w 1943 r., Eugeniusz Kobyłecki, sekretarz poselstwa polskiego, wskazywał, że drogą faktów Poselstwo RP zostało przez Hiszpanów na nowo uznane¹⁴.

W tle tych problemów rząd RP na uchodźstwie zamierzał powołać Józefa Potockiego na placówkę w Madrycie w charakterze chargé d'affaires¹⁵. Aby w ogóle starać się uzyskać jakąkolwiek zgodę, nie mówiąc już o formalnoprawnym agrément, ze strony władz hiszpańskich, rząd RP na uchodźstwie oraz sam Józef Potocki musieli wykonać wiele ruchów. W tym celu interweniował ambasador RP przy Stolicy Apostolskiej Kazimierz Papée w watykańskim Sekretariacie Stanu¹⁶, a sam Potocki, pracując jeszcze w Poselstwie RP w Lizbonie, spotkał się z hiszpańskim ambasadorem w Portugalii Nicolásem Franco¹⁷, który prywatnie był bratem generała Francisco Franco¹⁸. Sytuację komplikowała również postawa byłego posła Mariana Szumlakowskiego, który sprzeciwiał się zmianom na tym stanowisku i nie chciał dobrowolnie przekazać władztwa nad polską placówką¹⁹.

Ostatecznie listy uwierzytelniające dla szefa państwa gen. Francisco Franco Józef Potocki otrzymał od prezydenta Władysława Raczkiewicza z datą 15 lipca 1944 r., gdzie wskazano jego rangę dyplomatyczną jako posła nadzwyczajnego i ministra pełnomocnego²⁰. Warto jednak podkreślić, że wobec zerwania stosunków dyplomatycznych z 1942 r. i uznania na nowo polskiego Poselstwa w drodze faktów, a nie czynności prawnych, status Józefa Potockiego był półoficjalny, a strona hiszpańska nie przyjęła jego listów uwierzytelniających²¹. W drodze jednak praktyki i zwyczaju mógł on cieszyć się takimi samymi przywilejami, jak każdy przedstawiciel dyplomatyczny akredytowany przy hiszpańskiej głowie państwa. Ponadto, nigdy nie budziła wątpliwości zgoda państwa przyjmującego wobec osoby

¹⁴ Tamże, s. 65.

¹⁵ Archiwum Piotra hr. Potockiego w Madrycie [dalej: APP], Depesza Ministra Spraw Zagranicznych Nr. 30 z z.m. powołująca Józefa Potockiego na kierownika Poselstwa RP w Madrycie w charakterze Chargé d'affaires, b.p.

¹⁶ APP, List Ambasadora Kazimierza Papée do Józefa Potockiego z dn. 30.04.1944 r.

¹⁷ APP, List Józefa Potockiego do Ministra Spraw Zagranicznych Tadeusza Romera z dn. 1 czerwca 1944 roku, s. 1-2.

¹⁸ M. Czajka, *Słownik biograficzny XX wieku*, Warszawa 2004, s. 298.

¹⁹ T. Wyrwa, *Poselstwo R.P. w Madrycie w latach 1940-1944*, s. 66-70.

²⁰ APP, Lettres de Créances pour Józef Potocki. Fait á Londres, le 15 Juillet mil neuf cent quarante quatre, b.p.

²¹ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 38.

Potockiego, aby kierował on Poselstwem. W 1945 r., kiedy społeczność międzynarodowa przestała uznawać legalny rząd polski w Londynie, Potocki kilkakrotnie otrzymywał potwierdzenie ze strony ministra spraw zagranicznych Hiszpanii Martina Artajo o uznawaniu przez Hiszpanię rządu RP na uchodźstwie i podtrzymaniu zgody dla jego półoficjalnego funkcjonowania w Madrycie, o czym dyplomata raportował do emigracyjnego Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Londynie²².

Uznanie dla Poselstwa RP i samego Józefa Potockiego było również wartościowe dla strony hiszpańskiej, która świadomie podtrzymywała swoje poparcie dla polskiego przedstawicielstwa dyplomatycznego. Józef Potocki był ważnym partnerem dla Państwa Hiszpańskiego ze względu na jego arystokratyczne pochodzenie i koneksje rodzinne w całej Europie, pozyskane w Wielkiej Brytanii wykształcenie i poznane tam osoby, a także doświadczenia z pracy w Departamencie Politycznym przedwojennego MSZ. Przede wszystkim był on osobą bardzo dobrze zorientowaną w polityce europejskiej i posiadającą wiele znajomości, które dla czynników rządowych w Hiszpanii były nie do przecenienia²³.

Miało to ogromne znaczenie szczególnie w pierwszych latach po zakończonej II wojnie światowej. Poseł Potocki podczas pełnienia swojej misji starał się równoważyć negatywne opinie dotyczące Państwa Hiszpańskiego i próbował tłumaczyć osobom ze świata zewnętrznego (szczególnie przedstawicielom brytyjskich kręgów politycznych) sytuację tego kraju, który w drugiej połowie lat 40. XX w. był traktowany przez Zachód jako państwo skrajnie faszystowskie. Wobec negatywnego stosunku państw zachodnich oraz Związku Sowieckiego, w czerwcu 1945 r. odmówiono Hiszpanii wejścia do ONZ, w marcu 1946 r. Francja zamknęła wspólną granicę, a następnie mocarstwa światowe domagały się oficjalnie ustąpienia gen. Franco z zajmowanego stanowiska. W kwietniu 1946 r. na forum ONZ przedstawiciel komunistycznego rządu w Warszawie Oskar Lange przedstawił stanowisko, które zostało poparte przez całe gremium, aby Narody Zjednoczone zerwały stosunki dyplomatyczne z Hiszpanią, co marginalizowało jej pozycję w Europie i na świecie. Józef Potocki był wówczas osobą, która nie poddawała się zewnętrznej presji i wraz z przedstawicielstwami Portugalii, Stolicy Apostolskiej, Irlandii i Szwajcarii (z krajów europejskich) pozostał w Hiszpanii, nie wykonując żadnych gestów solidaryzujących się z pozostałymi krajami Narodów Zjednoczonych. Akcja Oskara Lange reprezentująca

²² APP, Notatka w sprawach Poselstwa R.P. w Madrycie z dnia 12.08.1945, s. 1; APP, Sprawozdanie Józefa Potockiego nr 52/45 z dnia 13.10.1945 roku, s. 1.

²³ APP, Rozmowa z członkiem Gabinetu Angielskiego Lordem Carnborne z 7.12.1944 roku, s. 2.

rząd w Warszawie jeszcze bardziej wzmocniła pozycję rządu RP na uchodźstwie w Hiszpanii i jego przedstawicielstwa w Madrycie²⁴. Ponadto dodatkowym argumentem, który ugruntowywał pozycję polskich władz emigracyjnych, był fakt, że komunistyczny rząd w Warszawie po 1945 r., w trakcie międzynarodowego ostracyzmu Państwa Hiszpańskiego, nawiązał stosunki dyplomatyczne z emigracyjnym Rządem Republikańskim Hiszpanii stacjonującym w Paryżu, który nawiązywał do tradycji państwowej II Republiki, będąc jednocześnie głównym oponentem gen. Francisco Franco po przegranej wojnie domowej²⁵.

Oprócz wsparcia dla Hiszpanii i tłumaczenia jej sytuacji wewnętrznej wobec świata zewnętrznego, Józef Potocki starał się w miarę dostępnych możliwości prostować i niuansować to, co o Hiszpanii pisała polska prasa w Londynie. Wielokrotnie interweniował on w Ministerstwie Spraw Zagranicznych z prośbą, aby uwrażliwić polskich dziennikarzy na negatywne komentarze i artykuły poświęcone Hiszpanii frankistowskiej, uważając, że nie są one zgodne z prawdą i korelują z komunistyczną propagandą na temat tego kraju²⁶. Ponadto w kontekście jego misji w Hiszpanii i relacji z jej władzą Józef Potocki zauważał, że na pozytywne stosunki polsko-hiszpańskie wpływają wspólne wartości. Podkreślał on, że „wartości wieczne, które są w Hiszpanii pod niejednym względem bogatsze od narodów materialnie bardziej uprzywilejowanych” są wspólną cechą Polaków i Hiszpanów, co może przełożyć się na głębsze zrozumienie wzajemnego położenia. Dostrzegał on, że wobec zagrożenia dla cywilizacji europejskiej, jakie widział w Związku Sowieckim i komunizmie, ta polsko-hiszpańska wspólnota aksjologiczna może coraz bardziej związywać te dwa narody²⁷. Józef Potocki podkreślał, że sympatia Hiszpanii wobec Polski jest związana nie tylko z politycznym wyborem, aby nadal uznawać legalny Rząd RP, a bardziej z szerszą płaszczyzną związaną ze wspólnymi zasadami opartymi o etykę chrześcijańską, a także z podobieństwem temperamentów. Podobieństwo Polaków i Hiszpanów dawało według Potockiego podstawę do większego zrozumienia i nawiązywania coraz to bliższych relacji²⁸.

²⁴ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 38.

²⁵ J. Ciechanowski, *Las relaciones entre la Polonia comunista y la República española en el exilio. Razones políticas de la misión de Manuel Sánchez Arcas en Varsovia (1946-1950)*, „Ayer” 2007, nr 67, s. 49-79.

²⁶ Zob. APP, List Sekretarza Generalnego MSZ Tadeusza Gwiazdoskiego do Józefa Potockiego z dnia 11.12.1945 oraz 15.12.1945.

²⁷ APP, List Józefa Potockiego do Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego Władysława Folkierskiego z dn. 28.12.1945 r.

²⁸ APP, Sprawozdanie Józefa Potockiego nr 52/45 z dnia 13.10.1945 r., s. 2.

Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNdeP)

Józef Potocki, rozumiejąc wagę swojego urzędowania i mając przed sobą ostateczny cel misji, który obliczony był na powrót na ziemie polskie legalnych władz oraz odzyskanie niepodległości, nie podchodził obojętnie do Hiszpanii frankistowskiej i jej ustroju. Aprobując poszczególne, a krytykując inne elementy składające się na kondycję Państwa Hiszpańskiego i jego życia społeczno-politycznego, cechował się postawą nastawioną pozytywnie wobec reżimu generała Franco. Niemniej, jako wytrawny dyplomata i osoba bardzo dobrze orientująca się w wewnętrznym życiu społeczno-politycznym Hiszpanii, starał się różnicować swoje oceny co do poszczególnych środowisk kreujących życie państwowe Hiszpanii. Wobec tego zdawał sobie doskonale sprawę z podziałów, wpływów ideowych i konstrukcji politycznej jedynej legalnej organizacji partyjnej Falange Española Tradicionalista y de Juntas de la Ofensiva Nacional-Sindicalista (FET y JONS), na którą składało się wiele środowisk, w tym głównie przedstawiciele przedwojennej Falangi Hiszpańskiej²⁹. Józef Potocki, nie dezawuuując oficjalnie ustrojowego charakteru Państwa Hiszpańskiego, a także nie propagując krytyki ze strony społeczności międzynarodowej czy nawet poszczególnych środowisk z „polskiego” Londynu, doceniał fakt oficjalnego uznania ze strony generała Francisco Franco dla rządu RP na uchodźstwie i wiedział, że jest to gest, którego nie można w jakikolwiek sposób osłabić i zdezawuuować. Niemniej, widząc wewnętrzne życie polityczne Hiszpanii, od samego początku swojej misji w Madrycie nie chciał wiązać się bezpośrednio z najważniejszymi politykami FET y JONS. Wobec tego od rozpoczęcia swojego urzędowania w 1944 r. sympatyzował ze środowiskiem chrześcijańsko-demokratycznym, którego emanacją była w ówczesnym czasie Asociación Católica Nacional de Propagandistas (ACNdeP)³⁰. Było

²⁹ P. Skibiński, *Państwo generała Franco. Ustrój Hiszpanii w latach 1936-1967*, Kraków 2004, s. 38.

³⁰ Pierwszy prezydent tej organizacji – Angel Herrera Oria – definiował ACdP jako: „Zrzeszenie katolików świeckich posiadających osobowość prawną – zarówno na gruncie prawa kościelnego, jak i świeckiego. ACdP to apostołstwo świeckich zachęcające swoich członków do aktywnego udziału w życiu publicznym. Propagandysta przedkłada swoje chrześcijańskie zaangażowanie i chęć ewangelicznego świadectwa ponad wszelkie inne względy i interesy, przyjmując jednoznacznie postawy na rzecz prawdy i sprawiedliwości oraz w obronie godności osoby ludzkiej” – A.P. Crespo, *Historia del Centro de Murcia de la Asociación Católica de Propagandistas (ACdP) De 1926-2011*, Madrid 2013, s. 35.

to stowarzyszenie katolików świeckich, które zostało założone już w 1909 r. przez jezuitę księdza Ángel Ayala i miało na celu propagowanie wiary katolickiej, formowanie wiernych i zachęcanie katolików do brania czynnego udziału w życiu społecznym i politycznym³¹. Asociación Católica Nacional de Propagandistas była największą organizacją ogólnohiszpańską, która nie podlegała FET y JONS oraz zachowywała względną autonomię w prowadzeniu własnej działalności społecznej³². Józef Potocki, jak i Poselstwo RP w Madrycie, od samego początku przyjął kierunek oparcia się o środowiska katolickie celem doprowadzenia do takiego stanowiska, w którym sprawa polska (i szerzej: wyzwolenie Europy Środkowo-Wschodniej) będzie jednym z punktów szerokiego obozu katolickiego w Hiszpanii. Taki punkt widzenia był oparty o przypuszczenie, że wobec potencjalnych zmian ustrojowych w Hiszpanii jedynie katolicyzm jest w tym kraju siłą, w której Polacy mogą szukać oparcia. Wobec tego priorytetowe dla Józefa Potockiego było komunikowanie się ze światem zewnętrznym, jak i z Hiszpanami, poprzez główne pisma katolickie, na czele z „Ya”. Henryk Łubieński, dokonując sprawozdania z pracy prasowej przy Poselstwie Polskim w Madrycie, podkreślał Ministrowi Informacji i Dokumentacji w Londynie Adamowi Pragierowi, że z perspektywy Wielkiej Brytanii nie jest ważne, w jakich czasopismach zamieszcza się informacje o Polsce, gdyż całość prasy hiszpańskiej jest uważana za „faszystowską”. Niemniej z wewnętrznego punktu widzenia i stosunków politycznych wewnątrz Hiszpanii dla Poselstwa RP istotne jest, czy spraw polski broni „Arriba” – organ prasowy Falangi, czy katolicka „Ya”³³.

Warto podkreślić, że wybór Józefa Potockiego był z perspektywy czasu właściwy z dwóch generalnych względów. Po pierwsze po 1943 r. i odsunięciu od wpływów na kształt państwa Ramóna Serrano Súañera i osób związanych z jego frakcją w ramach Falangi, włączeniu się do II wojny światowej Stanów Zjednoczonych oraz porażki wojennej państw osi – gen. Francisco Franco musiał wzmocnić polityczną rolę Kościoła katolickiego, który przez Súañera był ograniczany³⁴. Zaczęto reformować państwo poprzez odchodzenie od twardego autorytarnego kursu, a efektem tych zmian było chociażby wprowadzenie *Ley Constitutiva de las Cortes* oraz *Fuero*

³¹ Tamże, s. 19-21.

³² P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 107.

³³ APP, Sprawozdanie prasowe Henryka Łubieńskiego z dn. 16.11.1945, s. 1.

³⁴ P. Skibiński, *Państwo generała Franco*, s. 106-113.

*de los Españoles*³⁵. Reżim generała Franco chciał uzyskać bardziej katolicko-narodowe oblicze, aby otrzymać poparcie ze strony Stolicy Apostolskiej wobec nadchodzącej normalizacji sytuacji międzynarodowej. W tym aspekcie wzrosła w Hiszpanii po 1943 r. rola Asociación Católica Nacional de Propagandistas, jako największej organizacji katolickiej niezależnej od FET y JONS, która musiała być traktowana podmiotowo przez władze. Z drugiej strony wobec zmian i wzrostu znaczenia Kościoła katolickiego i ACNdeP w Hiszpanii – gen. Franco zdecydował się stopniowo włączać przedstawicieli tej organizacji do współrządzenia państwem. Od 1945 do 1969 r. reprezentanci Asociación Católica Nacional de Propagandistas pełnili funkcję Ministrów Spraw Zagranicznych³⁶. Od 1945 do 1957 r. ministrem był Martín Artajo, którego powołanie na to stanowisko stanowiło bardzo ważny krok w zmianie wpływów sił politycznych w Hiszpanii³⁷. Następnie w latach 1957-1969 Ministrem Spraw Zagranicznych był Fernando María Castiella³⁸. Tak zorganizowana struktura tego Ministerstwa, ze znacznymi wpływami Asociación Católica Nacional de Propagandistas, była niezwykle ważna dla Józefa Potockiego, jako przedstawiciela dyplomatycznego w Hiszpanii. Ministerstwo Spraw Zagranicznych było bowiem głównym ośrodkiem komunikacji pomiędzy Poselstwem RP a Państwem Hiszpańskim. Przyjazne relacje pomiędzy Józefem Potockim a poszczególnymi ministrami sprzyjały licznym spotkaniom, bieżącemu informowaniu strony hiszpańskiej o sytuacji Polaków w kraju i na emigracji, kondycji rządu RP na uchodźstwie, a także realizowaniu poszczególnych inicjatyw, które wychodziły ze strony kolonii polskiej w Hiszpanii. Było to bardzo duże wsparcie dla samego Józefa Potockiego, którego pozycja po 1945 r. zdecydowanie zyskała przez to na znaczeniu.

³⁵ Tamże, s. 114-118.

³⁶ Tamże, s. 238.

³⁷ Minister Artajo chciał defalangizacji Hiszpanii, ewolucyjnej przebudowy ustroju politycznego w kierunku monarchii tradycyjnej opartej o system podobny do anglosaskich rozwiązań ustrojowych. Chciał odejścia od autorytarnego charakteru państwa w kierunku większej autonomii dla jednostek, organizacji autentycznych wyborów municypalnych, postulował także większą reprezentatywność Korteżów – L. Fernández Suárez, *Franco y su época*, t. 4, Madrid 1984, s. 49-50.

³⁸ M.O. Aguirre, R.S. Mantero, *Entre la Historia y la Memoria, Fernando María Castiella y la Política Exterior de España (1957-1969)*, Madrid 2007.

Armia Polska w Hiszpanii

Polska emigracja polityczna, która składała się w zdecydowanej większości z byłych wojskowych, nigdy w pełni nie porzuciła wizji zbrojnego przeciwstawienia się komunizmowi i wyzwolenia Polski. W tym względzie od 1945 r. prym wiódł generał Władysław Anders, który nie krył swoich planów odtworzenia na emigracji armii polskiej, która szczególnie w porozumieniu z Amerykanami miała zostać użyta do wyzwolenia Polski spod okupacji komunistycznej³⁹. Najczęstszym miejscem, o którym myślano w tym kontekście, była właśnie Hiszpania. W dyskusjach w tej sprawie brał często udział Józef Potocki. Między innymi na spotkaniu z Madrycie w 1951 r. z dyplomatami polskimi Kajetanem Morawskim i Kazimierzem Papée uznano wspólnie, że gdyby udało się uzyskać amerykańskie wsparcie finansowe, można by było tworzyć polskie jednostki wojskowe w kraju, który uznaje legalne władze polskie⁴⁰. Ze strony polskich władz w Londynie podchodzono do tych pomysłów ostrożnie, bojąc się tworzenia polskiego wojska pod obcym zarządem⁴¹. Niemniej zdystansowany stosunek Naczelnych Władz RP w Londynie oraz wielu środowisk politycznych nie zniechęcał generała Władysława Andersa do podejmowania tego tematu w różnych miejscach. Generał udał się w tym celu zarówno do Stanów Zjednoczonych, jak i dwukrotnie do Hiszpanii w 1952 i 1954 r. W obu podróżach generałowi towarzyszył Józef Potocki, który również zorganizował dla Władysława Andersa odpowiednią agendę spotkań. I tak, w 1952 r. doszło do spotkania gen. Andersa z gen. Franco. Pokłosiem tego spotkania była nawet aprobata Szefa Państwa wobec planów polskiego generała, ale zgoda na ewentualne rozmowy o tworzeniu polskiej armii w Hiszpanii musiała być uzależniona od aprobaty Amerykanów⁴². Generał Franco nie pozostawił jednak tego pomysłu na dalszym planie, gdyż po spotkaniu z gen. Andersem wyznaczył gen. Juana Vigón Suerodiaza do kontaktu z Amerykanami w tej sprawie, by wysondować jakiegokolwiek możliwości. Wobec braku akceptacji tego pomysłu ze strony Stanów Zjednoczonych temat ucichł i w drugiej połowie lat 50. XX w. gen. Anders już nie powracał do idei formowania wojska polskiego w Hiszpanii.

³⁹ T. Katelbach, *O zjednoczenie i legalizm. Ostatni akt życia publicznego Kazimierza Sosnkowskiego*, Warszawa 2017, s. 85.

⁴⁰ P. Machcewicz, *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999, s. 69.

⁴¹ Tamże, s. 76.

⁴² M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 124.

Polska emigracja polityczna

Polska emigracja polityczna od zakończenia II wojny światowej nie była jednolita i wielokrotnie przeżywała różne kryzysy i spory, które dotyczyły wielu obszarów funkcjonowania Polskiego Państwa na uchodźstwie. Nie wchodząc w szczegóły poszczególnych problemów, pod koniec lat 40. XX w. główną osią konfliktu był stosunek polskich partii politycznych do mianowania i następnie urzędowania Augusta Zaleskiego, który od 1947 r. był prezydentem RP na uchodźstwie. Józef Potocki miał do tych sporów stosunek zdystansowany. Nigdy nie podważał legalności polskich władz na uchodźstwie, lecz nie interesowało go ingerowanie w emigracyjne konflikty w Londynie, które tylko mogły negatywnie wpłynąć na jego pozycję w Hiszpanii. Potocki starał się nie dopuszczać do hiszpańskiej opinii publicznej, ani tym bardziej do czynników rządowych, informacji o sporach i podziałach wewnątrz polskiej emigracji. W tym względzie skupiał się jedynie na pozytywnej i twórczej pracy dla „polskiej sprawy”, wykorzystując maksymalnie możliwości, jakie dawało mu funkcjonowanie w Państwie Hiszpańskim. Jednocześnie wiedział, że tylko poprzez przemyślaną i skuteczną politykę zagraniczną, objawiającą się chociażby w dobrych relacjach bilateralnych z Hiszpanią, Naczelne Władze RP na uchodźstwie mogą próbować zmienić swoje położenie i wpływać w jakikolwiek sposób na sytuację w kraju. W tym zakresie zgadzał się on niewątpliwie z jednym z największych autorytetów polskiej emigracji po II wojnie światowej – generałem Kazimierzem Sosnkowskim, który wskazywał, że obowiązkiem emigracji jest „podporządkowanie [polskich] zagadnień wewnętrznych celom polityki zagranicznej”⁴³.

Józef Potocki wyrażał aprobatę wobec wspólnych wysiłków mających na celu większą koordynację pracy polskich dyplomatów w pozostałych czterech krajach uznających władze polskie w Londynie, a także pozostałych kilkudziesięciu byłych pracowników przedwojennej służby zagranicznej, którzy funkcjonowali na całym świecie jako przedstawiciele rządu RP na uchodźstwie w charakterze nieoficjalnym. Poseł RP w Madrycie był zainteresowany większą współpracą dyplomatów, a jedną z okazji ku realizacji tego postulatu była próba organizacji wspólnego zjazdu, który miał się odbyć w Waszyngtonie w 1951 r., ale nie doszedł do skutku ze względu na brak porozumienia co do charakteru tego wydarzenia i konflikt w „polskim”

⁴³ T. Katelbach, *O zjednoczenie i legalizm*, s. 169.

Londynie, który coraz widoczniej dotykał jego pozycji w Hiszpanii⁴⁴. Józef Potocki, ufając, że polscy dyplomaci mogą być czynnikiem łagodzącym spór i wierząc w możliwość zjednoczenia różnych grup emigracyjnych, podpisał w 1953 r. wraz z innymi przedstawicielami polskiej służby zagranicznej memoriał domagający się zjednoczenia polskiej emigracji, aby skupić całość pracy Państwa na uchodźstwie na terenie międzynarodowym. Wskazano w tym memoriale, że tylko „uznanie prymatu wspólnych na terenie międzynarodowym obowiązków i celów emigracji nad dzielącymi ją różnicami oraz scalenie wszelkiej akcji w dziedzinie polityki zagranicznej stworzy właściwe podstawy dla skutecznej obrony interesów narodu oraz pozyskania jego uprawnionym żądaniom należytego posłuchu”⁴⁵. Józef Potocki nie krył swojego rozgoryczenia narastającym napięciem w Londynie, które coraz bardziej uderzało w jego kilkuletnią pracę nad wzmacnianiem polskich spraw na hiszpańskiej ziemi. Podkreślał w tym zakresie, że jego rola nie jest łatwa ani przyjemna, „a smutne konsekwencje sytuacji londyńskiej odczuwamy na każdym kroku”⁴⁶. Niemniej chęć złagodzenia sporu i wola zakończenia nieustannych konfliktów zbliżała Józefa Potockiego, jak i innych polskich dyptomatów, do środowiska związanego z Radą Trzech i Egzekutywą Zjednoczenia Narodowego, które powstały, jako nowy rząd i kolegialny urząd prezydenta w opozycji do dotychczasowego Rządu RP i prezydenta, który nie złożył mandatu po 7-letniej kadencji. Konflikt w Londynie na tym tle doprowadził również do zmian w Hiszpanii, gdzie Rząd RP, związany z prezydentem Zaleskim, odwołał Józefa Potockiego ze stanowiska, a na jego miejsce pod koniec 1955 r. powołał byłego posła w Madrycie – Mariana Szumlakowskiego. Decyzja ta bezpośrednio godziła w położenie polskich spraw w Hiszpanii, a samej decyzji Józef Potocki nie respektował, mając poparcie znacznej części emigracji niechętniej prezydentowi Zaleskiemu. Również władze Hiszpanii, wobec nieprecyzyjnego statusu relacji dyplomatycznych polsko-hiszpańskich i funkcjonowania Polskiego Państwa poza krajem, nie chciały przyjąć do wiadomości zmian na tym stanowisku, dlatego też do końca życia Józefa Potockiego był on uznanym reprezentantem Polski w Hiszpanii, pomimo jednoczesnej działalności Mariana Szumlakowskiego, jako posła RP z ramienia rządu RP na uchodźstwie w latach 1955-1961⁴⁷.

⁴⁴ Tamże, s. 217-218.

⁴⁵ Tamże, s. 316-317.

⁴⁶ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 99.

⁴⁷ K. Tarka, *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990*, Warszawa 2003, s. 163-164; M. Dworski, *Na marginesie społeczności międzynarodowej*, s. 184.

Pomoc humanitarna

Warto również podkreślić, że władze Hiszpanii frankistowskiej, mając pozytywny stosunek do polskiej kolonii mieszkającej w ich kraju, pozwalały na istnienie polskich organizacji społecznych, jak chociażby Polskiego Czerwonego Krzyża. Ośrodek ten, który był kierowany w czasie wojny na ziemi hiszpańskiej przez księdza Antoniego Liedtkego, a po wojnie przez Juliusza Babeckiego, zasłynął przede wszystkim z organizowania wielopłaszczyznowej pomocy dla Polaków – uchodźców w trakcie II wojny światowej. Po zakończonej wojnie obronnej w 1939 r. oraz kapitulacji Francji w 1940 r. przybywali oni z różnych przyczyn do Hiszpanii, przeważnie traktując ją jako państwo tranzytowe, z terenu którego mogli dostać się do Portugalii, a stamtąd do Wielkiej Brytanii, co rodziło również wiele problemów natury prawnej. Szlak polskich uchodźców, w tym głównie żołnierzy, kończył się bardzo często obozami internowania lub więzieniami na terenie Hiszpanii. Trudno jest dzisiaj oszacować dokładną liczbę Polaków, którzy znaleźli się w tej sytuacji w trakcie i po II wojnie światowej. Szacuje się, że w okresie II wojny światowej w obozie Miranda de Ebro, czyli miejscu, gdzie najczęściej umieszczano Polaków, znajdowało się ich tam od 1200-2000⁴⁸.

Wobec tego zjawiska Józef Potocki wielokrotnie interweniował w hiszpańskim Ministerstwie Spraw Zagranicznych w sprawie uwolnienia Polaków. Informował jednocześnie polskie środowiska w Londynie, na czele z Naczelnymi Władzami RP, aby ostrzegali rodaków w całej Europie, chcących przedostać się przez Hiszpanię do innych krajów europejskich, że mogą przez nielegalnie przekroczenie granicy trafić do obozów internowania. Poseł Józef Potocki oraz współpracująca z nim delegatura Polskiego Czerwonego Krzyża wspierali polskich uchodźców zatrzymanych przez władze hiszpańskie poprzez dostarczanie paczek oraz próby uwolnienia poprzez interwencje w hiszpańskim MSZ⁴⁹.

⁴⁸ Wybrane relacje uwięzionych Polaków w obozie Miranda de Ebro zamieścił i opracował w swoim artykule historyk T. Wyrwa – zob. *Poselstwo R.P. w Madrycie w latach 1940-1944*, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 95, s. 58-62. Ponadto informacje o Polakach znajdujących się w obozie przedstawiła hiszpańska historyk M. Eiroa – zob. *Obóz koncentracyjny w kraju neutralnym. Polacy w Miranda de Ebro*, w: *Studia polsko-hiszpańskie. Wiek XX*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2004, s. 157.

⁴⁹ Tamże.

Oprócz tego minister Potocki w różny sposób pomagał Polakom w kraju i na emigracji, którzy wobec działań wojennych znaleźli się w trudnej sytuacji materialnej. Mając doświadczenia wielopłaszczyznowej pomocy Polakom w czasie wojny, kiedy jako delegat Polskiego Czerwonego Krzyża i chargé d'affaires Poselstwa RP w Lizbonie organizował pomoc materialną dla Polaków w kraju⁵⁰, postanowił wspólnie z osobami tworzącymi polską kolonię w Hiszpanii zaproponować akcję skierowaną do wyjątkowo bezbronnej i tragicznie położonej części naszego uchodźstwa – do dzieci. Jego zamiarem była opieka nad polskimi sierotami, które znalazły się z różnych przyczyn poza granicami kraju, głównie w Niemczech i Austrii, i zostały pozbawione opieki⁵¹. Informacje o położeniu dzieci przekazywali polscy żołnierze, którzy znajdowali się w obozach jenieckich⁵². Poseł Potocki chciał, aby trafiły one do Hiszpanii, gdzie polska emigracja oraz wybrane czynniki rządowe wspólnie mogły się nimi zająć. Poseł Potocki swój pomysł przedstawił w maju 1945 r. Zaproponował, aby miejscem ich pobytu była Barcelona, gdzie Polski Czerwony Krzyż od marca 1944 r. wynajmował obszerną willę z ogrodem przy calle Azucena 1. Obiekt ten służył w końcowym okresie wojny jako schronisko dla polskich uchodźców ewakuowanych z terenu Francji. Józef Potocki wraz ze swoimi współpracownikami określał, że w willi mogłoby znaleźć zakwaterowanie około 40 dzieci wraz z niezbędnym personelem opiekuńczym⁵³. Uważał jednocześnie, że przynajmniej przez pierwsze półrocze większą część kosztów projektu będzie można pokryć ze środków Poselstwa RP i z funduszy PCK. Zakładał jednak, że część wydatków weźmie na siebie strona hiszpańska, co z czasem znalazło potwierdzenie w rzeczywistości. Całe przedsięwzięcie było koordynowane ze strony polskiej przede wszystkim przez Józefa Potockiego, który wraz z pracownikami poselstwa i Polskiego Czerwonego Krzyża mianował Wandę Morbitzer-Tozer – sekretarza Konsulatu Honorowego RP w Barcelonie – na „stałego łącznika komitetu technicznego” zajmującego się

⁵⁰ A. Grzybowski, J. Tebinka, *Na wolność przez Lizbonę*, s. 481; A.M. Stefanicka, *Spieszmy z pomocą*, s. 26 i nast.

⁵¹ P. Sękowski, *The care and assistance provided for polish child refugees in Barcelona in the immediate Post-WW II Period*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 146 (2019), nr 3, s. 590.

⁵² J.A. Radomski, *Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945-1951*, Kraków 2009, s. 141.

⁵³ *Polonesos a Barcelona: Un munt d'històries: l'acolliment de la ciutat als nens robats pels nazis, 1946-1956/Polacos en Barcelona, un montón de historias: la acogida de la ciudad a los niños robados por los nazis, 1946-1956/Polacy w Barcelonie, album historii. Polskie dzieci ukradzione przez nazistów pod opieką miasta, 1946-1956*, Barcelona 2008.

opieką nad dziećmi⁵⁴. W całość zaangażowani byli pracownicy Polskiego Czerwonego Krzyża – delegat na Hiszpanię Juliusz Babecki oraz Anna Rodon, kierująca oddziałem placówki w Barcelonie⁵⁵. Przyjazd dzieci wspierał również generał Władysław Anders⁵⁶.

W sumie w ramach omawianej akcji humanitarnej przybyło do Barcelony około 150 dzieci. Gdy w kwietniu 1946 r. dotarła do Barcelony pierwsza grupa, miejscowe władze, z burmistrzem i gubernatorem na czele, oficjalnie powitały dzieci, co znalazło również odzwierciedlenie w regionalnej prasie⁵⁷. Hiszpanie oprócz wsparcia finansowego poczynili również starania, aby odszukać rodziny dzieci. Proces ten trwał do 1954 r., czyli do momentu, kiedy polskie dzieci przebywały w Barcelonie. Wspólnymi siłami udało się odszukać wielu krewnych, natomiast reszta dzieci została adoptowana przez polskie rodziny w Stanach Zjednoczonych⁵⁸.

Wsparcie humanitarne Józefa Potockiego nie odnosiło się jednak tylko do najmłodszych Polaków. Korzystając ze swojej pozycji w Hiszpanii, był on również w grupie osób, która pomagała zorganizować szeroką akcję sprowadzenia do Hiszpanii polskich studentów, którzy przebywali na emigracji w różnych częściach Europy⁵⁹. Projekt ten został przedstawiony już w 1945 r., kiedy to intelektualiści hiszpańscy z katolickiej organizacji „PAX Romana” zaproponowali Rządowi RP w Londynie i jego przedstawicielowi w Madrycie zorganizowanie pierwszej grupy studentów⁶⁰. Pomysł ten został zrealizowany po raz pierwszy na przełomie 1946 i 1947 r. Warto dodać, że opiekunem polskich studentów został prof. Antoni Deryng, który w styczniu 1946 r. przyjechał w tym celu do Hiszpanii ze Szwajcarii, gdzie od 1939 r. wykładał prawo międzynarodowe na Uniwersytecie we Fryburgu⁶¹. Pierwsza

⁵⁴ Carta de nombramiento de Wanda Morbitzer-Tozer para el cargo coordinadora del comite encargadode la estancia de los niños polacos en Barcelona, Madrid, 8.05.1946, w: *Polonesos a Barcelona*, s. 62.

⁵⁵ P. Sękowski, *The care and assistance provided for polish child refugees in Barcelona in the immediate Post-WW II Period*, s. 591.

⁵⁶ M. Dworski, *Na marginesie społeczności międzynarodowej*, s. 185-186.

⁵⁷ *Llegada de niños polacos a Barcelona*, „La Vanguardia Española” 25.04.1946.

⁵⁸ M.P. Malinowski-Rubio, *Polacy w Hiszpanii*, „Przegląd Polonijny” 1991, z. 2, s. 80; A. Banaszek, *Polonia hiszpańska. Charakterystyka historyczno-społeczna*, „Studia Polonijne” 22 (2001), s. 158.

⁵⁹ M. Dworski, *Na marginesie społeczności międzynarodowej*, s. 185.

⁶⁰ A. Dworski, *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym 1945-1990. Hiszpania*, „Polonia. Boletín Informativo de la colonia Polaca en Espana” 1995, nr 29, b.p.; M. Eiroa, *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939-1955)*, Barcelona 2001, s. 122.

⁶¹ A. Dworski, *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym*, b.p.; A. Dębiński, *Odpowiedzialność – podstawa życia społecznego. O prof. Antonim Deryngu*, „Gość Niedzielny” 23.03.2019 – artykuł powstał w ramach cyklu „Gawędy na drugie stulecie”, <https://lublin.gosc.pl/doc/5415947>. Odpowiedzialnosc-podstawa-zycia-społecznego-O-prof-Antonim [dostęp: 14.01.2020].

grupa 25 polskich studentów przyjechała do Hiszpanii w listopadzie 1946 r. i byli to głównie byli żołnierze 2. Korpusu Polskiego⁶². Druga grupa studentów w podobnej liczbie przybyła z terenu Niemiec, gdzie pracowali przymusowo, a także z Francji i Szwecji. Warto dodać, że całe przedsięwzięcie było bardzo przemyślane. Studenci otrzymali stypendia od Akcji Katolickiej Dzieło Pomocy Studentom (Obra Catolica de Asistencia Universitaria) działającej w ramach „Pax Romana”⁶³. Organizacja ta powstała w celu niesienia pomocy młodzieży z krajów, które po wojnie znalazły się pod wpływami Związku Sowieckiego⁶⁴. Oprócz Polaków, którzy tworzyli najliczniejszą grupę, stypendia otrzymywali również studenci z Czech, Ukrainy, Litwy, Białorusi i Jugosławii⁶⁵. Ponadto, pozostając w obszarze nauki, warto wspomnieć również o tym, że władze Hiszpanii frankistowskiej w drugiej połowie lat 40. XX w. zaproponowały Józefowi Potockiemu i Rządowi RP w Londynie, aby wspólnymi siłami stworzyć na ich terytorium polski ośrodek uniwersytecki z własnym zespołem profesorskim, czego ostatecznie nie udało się dokonać w takiej formie, jak pierwotnie zakładano⁶⁶.

Ponadto oprócz sprowadzenia studentów do Hiszpanii w 1946 r. Józef Potocki wyszedł również z propozycją zaproszenia do Salamanki, Toledo bądź Barcelony studentów polskich bądź kleryków chcących podjąć bądź kontynuować studia teologiczne. W tym względzie Józef Potocki spotykał się między innymi z prymasem Hiszpanii – Arcybiskupem Toledo Enrique Pla y Deniel. Strona hiszpańska wyraziła aprobatę wobec tego pomysłu, a Józef Potocki, poprzez Ambasadora RP przy Stolicy Apostolskiej Kazimierza Papée, miał o tym poinformować kardynała Augusta Hlonda⁶⁷. Nie posiadamy jednak informacji o zrealizowaniu tego pomysłu, być może wpływ na to miała śmierć prymasa Hlonda w 1948 r.

⁶² APP, Studenci polscy w Hiszpanii, Madrid, 9.01.1947 r., s. 1.

⁶³ A. Banaszek, *Polonia hiszpańska*; M. Stanek, E. Sobczak, *Polacy i Polonia w Hiszpanii na przełomie XX i XXI wieku*, „Studia Polonijne” 28 (2007), s. 218.

⁶⁴ M. Eiroa, *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental*, s. 122-123; M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 42.

⁶⁵ A. Banaszek, *Polonia hiszpańska*, s. 158; A. Dworski, *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym*, b.p.; M. Eiroa, *Pax Romana y los estudiantes católicos del este de Europa. Solidaridad y perspectivas de futuro*, w: *La internacional Católica. Pax Romana en la política europea de posguerra*, red. G. Sánchez Recio, Madrid 2005.

⁶⁶ K. Tarka, *Emigracyjna dyplomacja*, s. 39; M. Dworski, *Na marginesie społeczności międzynarodowej*, s. 185.

⁶⁷ APP, List Józefa Potockiego do Ambasadora Kazimierza Papée z dnia 25.05.1945 r., s. 1-2.

Dyplomacja publiczna – z Madrytu o Polakach i Polsce

Ważnym elementem misji Józefa Potockiego była, jakbyśmy to dzisiaj nazwali, dyplomacja publiczna. Możliwość legalnego funkcjonowania ministra pełnomocnego w Hiszpanii dawała mu wiele możliwości niedostępnych dla innych polskich emigrantów czy nawet przedstawicieli Naczelnych Władz RP na uchodźstwie. Rola polskiej placówki w Madrycie stanowiła ogromną wartość dla emigracyjnych władz w Londynie, gdyż poprzez Hiszpanię mogli oni informować Polaków w kraju, a także społeczność międzynarodową, o swoim istnieniu i legalnym funkcjonowaniu w wybranych państwach świata. Fakt istnienia placówki miał duże znaczenie, jak się wówczas mówiło, propagandowe. Celem zarówno Władz Polskich w Londynie, jak i przede wszystkim Poselstwa w Madrycie oraz całej kolonii polskiej w Hiszpanii było odpowiednie komunikowanie się ze światem zewnętrznym. Stworzenie właściwych kanałów komunikacji informujących o istnieniu legalnych władz w Londynie oraz podległego im Poselstwa w Madrycie było zadaniem, które w ramach swoich obowiązków Józef Potocki traktował priorytetowo. Miał w tym zakresie niewątpliwe sukcesy, które kierują nas do dwóch inicjatyw. Pierwszą z nich był najbardziej znany kanał informacyjny, który miał być skierowany zarówno do Polaków w kraju, jak i na emigracji. Mowa o polskiej audycji w Radio Nacional de Espana, która została potocznie nazwana „Radiem Madryt”⁶⁸.

Oficjalne otwarcie polskiej sekcji w Radiu miało miejsce 11 stycznia 1949 r., niemniej poprzedzone zostało wielomiesięcznymi przygotowaniem i ustaleniami z władzami hiszpańskimi⁶⁹. Józef Potocki przez dwa lata starał się o utworzenie polskiej audycji i przeprowadził w tym zakresie wiele rozmów z kierowniczymi czynnikami hiszpańskimi⁷⁰. Ostateczna realizacja planów nastąpiła na skutek bezpośredniej decyzji gen. Franco w pierwszej połowie stycznia 1949 r. Premierowa audycja miała miejsce 12 stycznia 1949 r. na falach krótkich 32.02 i trwała 30 minut, od godziny 6.30 po południu⁷¹.

⁶⁸ J. Łobodowski, *Tu mówi Madryt*, „Zeszyty Historyczne” 1980, z. 54, s. 113; A. Dworski, *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym*, b.p.

⁶⁹ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 57-58.

⁷⁰ B. Różycki, *Polska Ludowa wobec Hiszpanii frankistowskiej i hiszpańskiej transformacji ustrojowej 1945-1977*, Warszawa 2015, s. 79.

⁷¹ P. Libera, *Józef Łobodowski i polska audycja Radia Madryt (1949-1975)*, w: *Polska a Hiszpania. Z dziejów koegzystencji dwóch narodów w XX wieku*, red. M. Białokur, P. Jakóbczyk-Adamczyk, Łysomice–Opole 2012, s. 158; M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 57.

Warto zaznaczyć, że władze hiszpańskie szczególnie w pierwszym okresie funkcjonowania radia rzadko ingerowały w audycje w nim nadawane⁷². Wobec tego komunikaty prezentowane na falach Radio Nacional de Espana były autentycznym głosem polskiej emigracji i rządu RP na uchodźstwie⁷³. Jak wskazuje Magdalena Bogdan – Poselstwu RP w Madrycie odpowiedzialnemu za audycje udzielono dużego kredytu zaufania ze strony hiszpańskiej. Życzliwy stosunek władz pozwalał na prezentowanie treści zgodnych z polską racją stanu⁷⁴. Doceniał to również Józef Potocki, który wskazywał, że brak bezpośredniej ingerencji w treść audycji nie świadczy o braku zainteresowaniem Hiszpanów kierunkiem rozwoju audycji i jej przekazem. Ustalono bowiem, że audycje będą opierały się na ustaleniach na linii Poselstwo RP a Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Jako osobę odpowiedzialną za administrowanie sekcją polską wyznaczono duchownego – ojca Santiago Morillo⁷⁵.

Z kolei drugim ważnym obszarem dyplomacji publicznej było otworzenie hiszpańskojęzycznego czasopisma o nazwie „Polonia. Revista ilustrada”. Było ono wydawane w latach 1955-1969, a jego głównymi adresatami byli Hiszpanie. Czasopismo miało na celu zaznajomienie mieszkańców Półwyspu Iberyjskiego z historią, kulturą i zwyczajami polskimi. Miało być materiałem promującym polskość. Oficjalnie pismo było wydawane przez Polski Czerwony Krzyż, a jego redaktorem naczelnym przez wiele lat był Juliusz Babecki. Cechą charakterystyczną czasopisma była jego szeroka akcja promocyjna polegająca na pozyskaniu licznego grona subskrybentów wśród najważniejszych osób w państwie. W ciągu 14 lat istnienia „Polonii” bardzo wiele postaci z życia politycznego, społecznego czy gospodarczego Państwa Hiszpańskiego subskrybowało je – nawet sam gen. Francisco Franco⁷⁶. Informację o najważniejszych subskrybentach pisma zamieszczało na wewnętrznej stronie okładki⁷⁷.

⁷² P. Libera, *Józef Łobodowski*, s. 162-163.

⁷³ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 57; A. Dworski, *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym*, b.p.

⁷⁴ M. Bogdan, *Radio Madryt 1949-1955*, s. 59.

⁷⁵ M. Eiroa, *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental*, s. 152-153.

⁷⁶ A. Mielczarek, *Información y propaganda en „Polonia. Revista ilustrada” (1955-1969)*, publicación periódica de la colonia polaca en España, „Estudios Hispánicos” 2003, nr 11, s. 125-134.

⁷⁷ Na liście subskrybentów honorowych znajdowali się duchowni – liczni kardynałowie, arcybiskupi, biskupi – oraz osoby świeckie z różnych prowincji Hiszpanii: przedstawiciele Izb Rolniczych, Związków Prowincjonalnych, Spółdzielni Wiejskich i Konsumenckich, Prowincjonalnych Komend Ruchu Narodowego – *Cuadro de suscriptores de honor*, „Polonia. Revista ilustrada” 1969, nr 96-97.

Zakończenie

Wykraczając poza tradycyjnie rozumianą pracę dyplomatyczną, Józef Potocki stał się opiekunem całej polskiej kolonii w Hiszpanii. Rozumiejąc wagę swojej misji, ukształtował nową rolę niewielkiej placówki dyplomatycznej – Poselstwa RP w Madrycie – jako centralnego punktu podtrzymywania polskości na płaszczyźnie zarówno społecznej, kulturalnej, jak i politycznej. Działalność Józefa Potockiego i Poselstwa RP w Madrycie nadawała ton działalności polskiej emigracji w tym kraju i stanowiła o jej sile, kondycji i trwaniu przy przedwojennych imponderabiliach. Pozycja Józefa Potockiego na hiszpańskiej ziemi sprzyjała realizowaniu wielu inicjatyw polskich oraz polsko-hiszpańskich. Prowadził on przez cały okres swojego urzędowania szeroką akcją informacyjną (między innymi przez Radio Madryt oraz czasopismo „Polonia”), która trafiała zarówno do polskich mediów w Londynie, jak i do wielu organów prasowych w Hiszpanii za pośrednictwem Agencji ETE. Poprzez kontakty w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Józef Potocki pomagał wielu Polakom, którzy z różnych względów trafiali na ziemię hiszpańską. Prowadził szeroką akcję pomocową dla polskich uchodźców, a także dla dzieci i studentów, którzy dzięki jego wsparciu mogli skorzystać z gościnnych progów hiszpańskich. Był dla wielu Polaków pozostałych po II wojnie światowej na emigracji prawną ostoją, gdyż poprzez legalność swojego urzędowania mógł nadal prowadzić oficjalną działalność konsularną, w tym wydawać różne dokumenty (także paszporty) – wciąż w imieniu II Rzeczypospolitej – które na ziemi hiszpańskiej były akceptowane. Dzięki temu uchronił wiele osób od przymusowego bądź koniecznego powrotu do komunistycznej Polski. Ponadto nie bez przyczyny generał Władysław Anders wiązał duże nadzieje na odtworzenie Armii Polskiej właśnie w Hiszpanii, ze względu na realną możliwość przekonania do tego planu hiszpańskich czynników rządowych przez posła Józefa Potockiego.

Dziedzictwo jego urzędowania w Madrycie cały czas jest obszarem, który należy naukowo pogłębiać i rozszerzać. Wybrane w tym artykule zagadnienia dotyczące omawianej misji dyplomatycznej są jedynie skromnym zarysem jego 24-letniego dorobku funkcjonowania w służbie Polsce na gościnnej ziemi hiszpańskiej. Wierzę, że w kolejnych latach pamięć o Józefie Potockim, także poprzez nowe opracowania naukowe i popularne, będzie coraz powszechniejsza, a Polacy zaczną pogłębiać wiedzę o historii swojego państwa na uchodźstwie, które zostało zmuszone trwać na emigracyjnej ziemi przez prawie 50 lat. Józef Potocki był wierny testamentowi Niepodległej

Polski i poprzez swoją pracę przyczynił się do kształtowania postawy ciągłej walki o polskie sprawy i wyzwolenia kraju spod dominacji Związku Sowieckiego. Wypełnił swoją misję, wykorzystując wszelkie narzędzia, jakie miał do dyspozycji w powojennej rzeczywistości – podtrzymując tym samym egzystencję emigracyjnej państwowości w Hiszpanii do 1968 r.

BIBLIOGRAFIA

Źródła archiwalne

Archiwum Piotra hr. Potockiego w Madrycie

Prasa

Mr. Eden meets Polish Minister, „Dundee Evening Telegraph” 9.11.1936, s. 6.

Nazi word is „Peace”, „Aberdeen Evening Express” 4.04.1939, s. 6.

A letter from London, „Exeter and Plymouth Gazette” 6.04.1939, s. 11.

Holidays as usual, „Sheffield Evening Telegraph” 4.04.1939, s. 7.

Llegada de niños polacos a Barcelona, „La Vanguardia Española” 25.04.1946.

„Polonia. Revista ilustrada” 1969, nr 96-97.

W sprawie wojska, „Wiadomości” 20.07.1952, s. 2.

Literatura

Aguirre M.O., Mantero R.S., *Entre la Historia y la Memoria, Fernando Maria Castiella y la Política Exterior de España (1957-1969)*, Madrid 2007.

Banaszek A., *Polonia hiszpańska. Charakterystyka historyczno-społeczna*, „Studia Polonijne” 22 (2001), s. 151-188.

Bogdan M., *Radio Madryt 1949-1955. Powstanie, organizacja oraz funkcjonowanie polskiej sekcji Radio Nacional de España w pierwszym okresie działalności*, Warszawa 2011.

Ciechanowski J.S., *El reconocimiento por España del Gobierno de la República de Polonia en el exilio durante los años 1945-1968. Historia de un mito*, w: *Spain – India – Russia Centres, Borderlands and Peripheries of Civilisations. Anniversary Book Dedicated to Professor Jan Kieniewicz on His 80th Birthday*, red. J.S. Ciechanowski, C. González Caizán, Warszawa 2018, s. 171-195.

Ciechanowski J.S., *General Anders and his contacts with Spain*, w: *General Władysław Anders. Soldier and the leader of the free Poles in exile*, red. J. Pyłat, J. Ciechanowski, A. Suchcitz, London 2008, s. 193-206.

Ciechanowski J.S., *Las relaciones entre la Polonia comunista y la República española en el exilio. Razones políticas de la misión de Manuel Sánchez Arcas en Varsovia (1946-1950)*, „Ayer” 2007, nr 67, s. 49-79.

- Crespo A.P., *Historia del Centro de Murcia de la Asociación Católica de Propagandistas (ACdP) De 1926-2011*, Madrid 2013.
- Czajka M., *Słownik biograficzny XX wieku*, Warszawa 2004.
- Dębiński A., *Odpowiedzialność – podstawa życia społecznego. O prof. Antonim Deryngu*, „Gość Niedzielny” 23.03.2019, <https://lublin.gosc.pl/doc/5415947.Odpowiedzialnosc-podstawa-zycia-spoecznego-O-prof-Antonim> [dostęp: 14.01.2020].
- Dworski A., *Akcja Niepodległościowa na Terenie Międzynarodowym 1945-1990. Hiszpania, „Polonia. Boletín Informativo de la colonia Polaca en Espana”* 1995, nr 29.
- Dworski M., *Na marginesie społeczności międzynarodowej. Relacje Hiszpanii frankistowskiej z Rządem Rzeczypospolitej Polskiej na Uchodźstwie w Londynie w latach 1945-1977*, w: *Historia i kultura Hiszpanii z perspektywy młodych hispanistów*, red. M. Karkut, Lublin 2017.
- Eiroa M., *Las relaciones de Franco con Europa Centro-Oriental (1939-1955)*, Barcelona 2001.
- Eiroa M., *Pax Romana y los estudiantes católicos del este de Europa. Solidaridad y perspectivas de futuro*, w: *La internacional Católica. Pax Romana en la política europea de posguerra*, red. G. Sánchez Recio, Madrid 2005.
- Studia polsko-hispańskie. Wiek XX*, red. J. Kieniewicz, Warszawa 2004.
- Fernández Suárez L., *Franco y su tiempo*, t. 4, Madrid 1984.
- Grzybowski A., Tebinka J., *Na wolność przez Lizbonę. Ostatnie okręty polskich nadziei*, Warszawa 2018.
- Jakubowicz J., *Droga życia i działalność dyplomatyczna Józefa Alfreda Hr. Potockiego (1895-1968)*, w: *Ród Potockich w odmgie historii (XVII-XX wiek)*, red. Z. Janeczek, Katowice 2010.
- Katelbach T., *O zjednoczenie i legalizm. Ostatni akt życia publicznego Kazimierza Sosnkowskiego*, Warszawa 2017.
- Libera P., *Józef Łobodowski i polska audycja Radia Madryt (1949-1975)*, w: *Polska a Hiszpania. Z dziejów koegzystencji dwóch narodów w XX wieku*, red. M. Białokur, P. Jakóbczyk-Adamczyk, Łysomice–Opole 2012.
- Łobodowski J., *Potocki. Polaco y Europeo*, „Polonia. Revista ilustrada” 1969, nr 96-97.
- Łobodowski J., *Tu mówi Madryt*, „Zeszyty Historyczne” 1980, z. 54.
- Machcewicz P., *Emigracja w polityce międzynarodowej*, Warszawa 1999.
- Malinowski-Rubio M.P., *Polacy w Hiszpanii*, „Przegląd Polonijny” 1991, z. 2.
- Mielczarek A., *Información y propaganda en „Polonia. Revista ilustrada” (1955-1969), publicación periódica de la colonia polaca en España*, „Estudios Hispánicos” 2003, nr 11, s. 125-134.
- Polonesos a Barcelona: Un munt d’històries: l’acolliment de la ciutat als nens robats pels nazis, 1946–1956/Polacos en Barcelona, un montón de historias: la acogida de la ciudad a los niños robados por los nazis, 1946–1956/Polacy w Barcelonie, album historii. Polskie dzieci ukradzione przez nazistów pod opieką miasta, 1946-1956*, Barcelona 2008.
- Radomski J.A., *Demobilizacja Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie w latach 1945-1951*, Kraków 2009.

- Różycki B., *Polska ludowa wobec Hiszpanii frankistowskiej i hiszpańskiej transformacji ustrojowej 1945-1977*, Warszawa 2015.
- Sękowski P., *The care and assistance provided for Polish child refugees in Barcelona in the immediate Post-WW II Period*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Historyczne” 146 (2019), nr 3.
- Skibiński P., *Państwo generała Franco. Ustrój Hiszpanii w latach 1936-1967*, Kraków 2004.
- Stanek M., Sobczak E., *Polacy i Polonia w Hiszpanii na przełomie XX i XXI wieku*, „Studia Polonijne” 28 (2007), s. 215-241.
- Stefanicka A.M., *Spieszmy z pomocą. Historia Towarzystwa Pomocy Polakom*, Londyn 2016.
- Szklarska-Lohmanowa A., *Potocki Józef Alfred*, w: *Polski słownik biograficzny*, t. 28, red. E. Rostworowski, Wrocław 1985, s. 81-82.
- Tarka K., *Emigracyjna dyplomacja. Polityka zagraniczna rządu RP na uchodźstwie 1945-1990*, Warszawa 2003.
- Wyrwa T., *Poselstwo R.P. w Madrycie w latach 1940-1944*, „Zeszyty Historyczne” 1991, z. 95, s. 55-72.

STRESZCZENIE: Celem artykułu jest przedstawienie znaczenia i roli misji dyplomatycznej hrabiego Józefa Potockiego w Hiszpanii w latach 1944-1968. Po zakończeniu II wojny światowej Państwo Hiszpańskie uznawało półoficjalnie legalny Rząd RP w Londynie, którego przedstawicielem na ziemi hiszpańskiej był Józef Potocki. Jako reprezentant Państwa Polskiego na uchodźstwie, na mocy prawa II RP, był szefem misji dyplomatycznej w Madrycie w czasie, gdy Polska została pozbawiona niepodległości. Reprezentował on niepodległą Polskę, która w obliczu agresji niemieckiej i sowieckiej w czasie II wojny światowej, a także po zmianach geopolitycznych na kontynencie, musiała pozostać na emigracji. W artykule zostały przedstawione wybrane obszary działalności Józefa Potockiego w Hiszpanii. Opisano poszczególne inicjatywy społeczne Ministra, jego relacje z władzami hiszpańskimi, aktywność na rzecz Polaków w kraju i na emigracji oraz charakterystykę funkcjonowania kolonii polskiej w Hiszpanii zorganizowanej wokół legalnego Poselstwa RP w Madrycie.

Słowa kluczowe: dyplomacja, hrabia Józef Potocki, Hiszpania, Rząd RP na uchodźstwie, Poselstwo RP w Madrycie

SUMMARY: The aim of the article is to present the significance and role of the diplomatic mission of Count Józef Potocki in Spain in the years 1944-1968. After the end of World War II the Spanish State recognized the legal Polish Government in London, whose representative on spanish soil was Józef Potocki. As the diplomatic representative of the Polish State in Exile, under the law of the Second Republic of

Poland, he was head of the diplomatic mission in Madrid at the time when Poland was deprived of its independence. He represented pre-war Poland, which, in the face of German and Soviet aggression during World War II, and after geopolitical changes on the continent, had to remain in exile as a victim of the politics of force. The article presents selected areas of Józef Potocki's activity in Spain. It describes the minister's various social initiatives, his relations with the Spanish authorities, his activity on behalf of Poles in the country and in exile, and the characteristics of the functioning of the Polish colony in Spain organized around the legal Polish Legation in Madrid.

Keywords: diplomacy, Count Józef Potocki, Spain, Polish Government in Exile, Legation of Poland in Madrid

RESUMEN: El objetivo del artículo es presentar el significado y el papel de la misión diplomática del conde Józef Potocki en España en los años 1944-1968. El Estado Español, tras el fin de la Segunda Guerra Mundial, continuó reconociendo oficiosamente al Gobierno polaco en Londres, cuyo representante en la tierra española fue Potocki. Como representante diplomático del Estado polaco en el exilio, de acuerdo con la ley de la Segunda República de Polonia, era el jefe de la misión diplomática en Madrid en el momento en que Polonia fue privada de su independencia. Representó a la Polonia independiente, que, ante la agresión alemana y soviética durante la Segunda Guerra Mundial, y después de los cambios geopolíticos en el continente, tuvo que permanecer en el exilio como víctima de la política de fuerza. El artículo presenta áreas seleccionadas de la actividad de Potocki en España. Describe las diferentes iniciativas sociales del ministro, sus relaciones con las autoridades españolas, su actividad en favor de los polacos en el país y en el exilio, y las características del funcionamiento de la colonia polaca en España organizada en torno a la Legación de Polonia en Madrid.

Palabras clave: diplomacia, conde Józef Potocki, España, Gobierno polaco en el exilio, Legación de Polonia en Madrid